

Főpapi méltóságnevek a középkori helynevekben

SOLYMOSI LÁSZLÓ

Az ünnepélyes kiállítású királyi oklevelek méltóságsorral fejeződtek be. Előbb a főpapok: az érsekek és a püspökök, majd a világi előkelők nevét sorolták fel. A főpapok számát és székhelyét a Magyar Királyság egyházszervezetében elsőként a III. Béla-kori jövedelem-összeírás rögzítette (BÉKEFI 1900: 139–140, BARTA J.–BARTA G. 1993: 443–444). Eszerint III. Béla korában (1172–1196) az Egyetemes Egyház magyar részegyháza két érseki tartományból áll. Az esztergomi érseknek hat alárendelt (*suffraganeus*) püspöke van: név szerint az egri, a váci, a pécsi, a győri, a veszprémi és a nyitrai püspök. A kalocsai érsek a kalocsai mellett bácsi székhellyel is rendelkezik, négy alárendeltje pedig a csanádi, a bihari (immár váradi székhellyel), az erdélyi és a zágrábi püspök. Szent István király egyházszervezése óta (SRH. 2: 383) kettővel nőtt: tízről tizenkettőre emelkedett a főpapok száma. Szent László király 1090 táján megalapította a zágrábi püspökséget (SOLYMOSI 2022: 549), a 12. század elején pedig létrejött a nyitrai püspökség (DHA. 1: 381). Ez a lista tartósan az 1229-ben alapított és a török pusztításig működő szerémi püspökséggel egészült ki (Theiner 1: 88–89). Összességében tehát elvileg két érsekség és 11 püspökség főpapja hozható kapcsolatba az egyházi méltóságokra utaló középkori helynevekkel.

Az egri székesegyház püspöki birtokairól viszonylag korai forrás áll rendelkezésünkre. Mivel a tatárjárás megsemmisítette az egri székesegyház kiváltság- és adományleveleit, IV. Béla király alapos vizsgálatokra és vallomásokra támaszkodva 1261-ben összeírta a székesegyház püspöki birtokait. (A káptalani javak számbavételére másik oklevelet ígért, ami vagy nem készült el, vagy nem maradt ránk.) Az egri püspökség öt birtokának neve utalt méltóságnévre: Gyöngyöspüspöki (*Gunguspispuky*), Szurdokpüspöki (*Zurdukpispuky*) és Tizapüspöki (*Tizapispuky*) Heves megyében, Püspöki (*Pispuky*) Békés megyében és Mezőpüspöki (*Mezeupispuky*) Borsodban (1261/1271: DHev. 25, 27, Gy. 1: 512, 801, 3: 84–85, 127–128).

Az esztergomi érsekség tíz vármegyében fekvő birtokállományát 1500 táján részletesen összeírták. Három birtok neve utal főpapi (püspöki) méltóságra. Az urbárium Gömör megyében Sajópüspöki (*Sayopyspeky*), Nógrádban Fülekpüspöki

(*Fylekpyspeky*), Pozsony megyében pedig Püspöki (*Pyspeky*), a későbbi Pozsony-püspöki birtokról tájékoztat (Liber S. Adalberti, fol. 53r, 55r, 57v). Mint látni fogjuk, a három település — amely ma is létezik — már a 13. században is az érsekség tulajdonát képezte.

A püspökségek esetében természetes, hogy a püspökség élén álló főpap birtoklása esetenként motiválta a névadást, de az már magyarázatra szorul, hogy az érsek haszonélvezetében levő birtokok miért nem az érseki, hanem a püspöki méltóságról kapták nevüket. Régóta ismert a birtokos méltósága és a birtoka neve között fennálló ellentét. A érseki birtok Sajópüspöki kapcsán két hasonló magyarázat is született. Az egyik szerint a f a l u t á v o l f e k ü d t az érsekség többi birtokától, és „a nevet adó környezet a korai időben nem tett különbséget — esetleg nem is tudott tenni — a püspök és érsek között” (ILA 1969: 29). A másik vélekedés KISS LAJOS hatalmas munkájában, a Földrajzi nevek etimológiai szótárában jelent meg: „A nevet adó környezet — úgy látszik — vagy nem tett különbséget a *püspök* és az *érsek* között, vagy pedig az *érsek* szót még nem használta.” (FNESz. 2: 438).

A magyarországi latinság kezdettől fogva együtt és külön is használta a *püspök* és az *érsek* szavak latin megfelelőjét (*episcopus*, *archiepiscopus*) és azok származékait (MKLSz. 1: 227–228, 3: 339–340). Nehéz elképzelni, hogy az egyiknek ne lett volna magyar változata szemben a másikkal, amit a belőle alakult *Püspöki* helynevek sora bizonyít. A legrégebbi szójegyzékekben mindkét magyar méltoságnév megtalálható (RMGl. 200, 583, MKLSz. Suppl. 1: 263, 274). Szmélynévi változatuk az Árpád-korból nem ismert (ÁSz.), családnévi használatuk legkorábban a 15. században adatható (RMCsSz. 334–335, 578). Lényeges különbség, hogy a *Püspöki* elnevezéssel szemben *Érseki* helynév nincsen. A 13. század végén a pécsi káptalan oklevelében említenek Baranya megyében egy látzólag idevonható falut (*villa Ersek*). De ennek semmi köze a főpapi méltosághoz, mert *Ercék* (*Érszék*) a település neve, ráadásul a pécsi káptalan birtoka (DF 237223, Str. 2: 375, OklSz. 200, Cs. 2: 482, Gy. 1: 300).

Az ellentmondás azonban feloldható, ha ismerjük a két méltoságnév egymáshoz való viszonyát. A szoros kapcsolatot latin elnevezésük és számos idegen nyelvi változatuk is érzékelteti. Mindkét szóval kapcsolatban megtalálható az *episcopus* szó vagy annak megfelelője. A magyar nyelvben ez nincs így, a két szó egymástól teljesen független. Az egyházi hierarchiában azonban nyilvánvaló az összefüggés közöttük.

Az egyházban kétféle hierarchia létezik: a papi rendi (*potestas ordinis*) és az egyházkormányzati hatalom (*potestas iurisdictionis*). A püspök és az érsek egyformán az egyházi rend (*ordo*) legmagasabb, püspöki fokozatával rendelkezik, az érsek, sőt a pápa is felszentelt püspök, az utóbbi Róma püspöke. Minden érsek püspök, de ez fordítva nem igaz: nem minden püspök lett érsek. Közös bennük,

hogy mindkettőnek van egyházmegyéje, ahol gyakorolja kettős hatalmát. Az egyházkormányzati hatalom tekintetében viszont lényeges a különbség közöttük. Az esztergomi érsek egyházkormányzati hatalma nemcsak egyházmegyéjére, hanem egyháztartományára, sőt a magyar részegyház egészére kiterjedt, amelyet kezdetől fogva a magyar egyház feje, az esztergomi érsek kormányoz. A papi rendi hierarchia ismeretében az érseket mondhatták püspököknek. Az 1100 táján készült Esztergomi benedikcionále rubrikáiban mindig püspök (*episcopus*) szerepel, mert a leírt szertartásokat a főpap nem mint érsek, hanem mint püspök végezte. Mindössze egyetlen helyen derül ki, hogy a kódex olyan egyházi intézmény számára készült, amelyben érsek (*metropolitanus*) végzi a szertartásokat (SOLYMOSI 2022: 555). A 12. század első felében olykor az oklevelek is az érsek helyett az *episcopus* szót használták (i. m. 554–555, 558, 50. jegyzet).

Mindezt az egyházi személyek tudták, számukra nem okozott gondot, hogy az érseki birtokokat püspököknek nevezzék. Az egyházi személyeknek nyilván meghatározó részük volt a püspökre utaló névadásban, de ebből a laikusokat sem zárhatjuk ki, hiszen személyesen megtapasztalták, hogy érsekük püspöki feladatokat látott el az egyházmegyében, amikor bérmált, templomokat szentelt vagy végiglátogatta a plébániákat. A három említett birtok az esztergomi egyházmegyében feküdt. Aligha volt véletlen, hogy nem az egyházmegyén kívül fekvő érseki települések kaptak ilyen nevet.

A névadást ebben az esetben is a környezettől való megkülönböztetés igénye hívta életre, elfogadását, rögzülését a szóbeli és írásbeli kommunikáció együttesen biztosította. A megkülönböztetés célja kettős volt. Egyfelől a környékbeli tulajdonosoknak jelezte, hogy püspöki területről van szó, másfelől nyilvánvalóvá tette a székesegyház kanonokjai és azok testülete, a káptalan számára, hogy az egyház adott birtokának jövedelme nem a káptalant, hanem a mindenkori püspököt illeti meg.

A névadáskor az adott település vagy birtok a főpapi személyt jelölő köznévből, pontosabban a *püspök* egyházi méltóságnévből alakult *Püspöki* elnevezést kapott. A névalkotásban a méltóságnévhez az *-i* képzőelem társult, amely a birtokjelből alakult. A helynév az egyházmegye élén álló főpap birtoklására utal, annyit jelent, hogy 'püspöké, püspökhöz tartozó' (FNESz. passim, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 235, 245). Megjegyzendő, hogy intézményi tulajdonról van szó, amelynek egy részét alkotják azok a birtokok, amelyek haszonélvezője az adott székesegyház mindenkori főpapja. Ez azonban nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a névadás olykor konkrét főpapi személyhez kötődjön.

A *Püspöki* helynév változatai a *Püski*, *Piski* névformák. A korábbi *Püspöki*-ből keletkeztek egyszerejtéssel (FNESz. 2: 352, 385), ami hangtani változással és szemantikai elhomályosulással járt együtt (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 248, BÖLCSKEI 2021: 152). A három névforma összetartozását mutatja, hogy ugyanazon

település jelölésére gyakran váltakozva használták őket (ÖRDÖG 2002: 671, 694, 696).

A püspök méltóságnév önmagában, minden toldalék nélkül nem vált helynévvé, miként a személynevek esetében annyiszor megtörtént. Látszólag ellentmond ennek *Püspöki* (a későbbi Pozsonypüspöki) első említése (*Puspuk*) és a Borsod vármegyei *Püspöki* (Mezőpüspöki) egyik előfordulása (*Perspik*). Az első adat a pozsonyi társaskáptalan keltezetlen, 1255-ben vagy 1256-ban készült oklevelének kiadásából való. A IV. Béla királyhoz írt jelentés szövegét kétszer is közzétették: először a 19. század derekán, másodszer pedig a 20. század végén. Mindkettőben a téves *Puspuk* alak olvasható (H. 3: 19, CDES. 2: 339). Az eredeti oklevél viszont arról tájékoztatott, hogy Myk falubíró önmagáért és Püspöki faluért tett valamást (DL 48508: *Myk villicus pro se et pro tota villa Puspuki*). Ennek megfelelően 1262-ben a győri székeskáptalan oklevele a falut *Pispuky* néven említette (DF 207075, ÁÚO. 3: 28, PRT. 2: 320, Gy. 4: 183). A pozsonyi és a győri káptalan nem tévedhetett a környékbeli település nevének leírásában. A szakirodalom az első előfordulás téves névformáját a hibás kiadásból vette át (MAKKAI 1947: 129), és erre hivatkozva terjedt tovább (FNESz. 2: 371, BÖLCSKEI 2021: 125, 135).

Olvasati hiba máskor is előfordulhat. Erre figyelmeztet, ha ugyanabból az évből a kiadásokban két különböző névalak fordul elő (BÖLCSKEI 2021: 117). A Bihar megyei *Barátpüspöki* 1416-ban az egyik kiadásban *Warathpispuky* olvasatot kapott *Barathpispuky* helyett (DF 209796, Cs. 1: 599, Zs. 5: 575, a mutatóban javítva: 834). Némi mentség, hogy a két szókezdő nagybetű írásképe könnyen összekeverhető.

A második eset egyszerűbb. Az 1334–35-ös pápai tizedjegyzékben a borsodi Püspöki kétszer *Pyspeky*, egyszer pedig *Perspik* névalakban szerepel (MonVat. I/1: 334, 348, 364, Gy. 1: 801, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 247). Az utóbbi változatot joggal tekinthetjük elírásnak, különösen, ha arra gondolunk, hogy nem magyar anyanyelvű személy írhatta. Elvértve máskor is előfordul, hogy a szóvégi *y* hiányzik (1410: Michael plebanus de *Pisspek*, DL 26069, FEKETE NAGY 1941: 178). Itt a latin *de* prepozíció használata okozhatta a helynév rövidülését. Emellett szól, hogy az oklevelet több Trencsén vármegyei papi személy, köztük az említett Mihály plébános adta ki.

A *Püspöki* helynév és *Püski*, *Piski* változatai összetett (kétrészes) helynevekben is megtalálhatók. Ilyenkor a korábbi *Püspöki* helynév vagy változatai előtaggal egészülnek ki. Mint láttuk, az egri püspökség 1261. évi birtokösszeírása négy ilyen összetett helynevet említ: *Gyöngyös-*, *Szurdok-*, *Tisza-* és *Mezőpüspöki*. Ezek a megkülönböztető jelzők és társaik a közeli vízre, völgyre, mezőségi tájra, településre stb. utalnak. *Gyöngyös-* és *Szurdokpüspöki* esetében a megkülönböztetést bizonyára az is szükségessé tette, hogy a két település közel feküdt egymáshoz.

Felvetődött, hogy ebbe a kétrészes típusba sorolható a váci püspök *Pithcalo* nevű földje is. Mivel a Nógrád megyei *Kálló* település első említése (1246/1383) 18. századi másolatból ismert, arra gondoltak, hogy a név *Pith-* előtagja a *Pispek* vagy *Pisk* elírásából eredhet (Gy. 4: 255, BÖLCSKEI 2021: 147). Ez a vélekedés azonban nem állja meg a helyét. A két betűpáros felcserélése (*sp* helyett *th*, illetve *sk* helyett *th*) írásképük alapvető különbözősége miatt nem képzelhető el, ráadásul a másoló a jól ismert *Pispek* szót nemcsak elírta, hanem értelmetlenül le is rövidítette. Végül nincsen olyan kétrészes helynevünk, amelynek *Pisk* lenne az előtagja.

A *püspök* méltóságnévvel kapcsolatos birtokok egy részéről tudjuk, mely székesegyházi intézmény tulajdonát képezték, mely püspök vagy püspök-érsek volt a haszonélvezője. Ha az írott forrás nem nevezte meg az adott intézményt, a *Püspöki*, *Piski* stb. helynév alapján feltehetjük, hogy püspöki birtok volt (Gy. 1: 231, 370). Azért tehetjük ezt meg, mert az egyházi birtok elidegeníthetősége erősen korlátozott volt, de nem volt tilos (MML. 2: 299). Így fordulhatott elő, hogy az egyházi birtoknak világi tulajdonosa lett. Leginkább a birtokcsere volt ennek a megfelelő eszköze. András egri püspök élt ezzel a lehetőséggel. Szurdokpüspöki, az egri székesegyház Szent István adományának tekintett tulajdona 1288-ban cserével került világi kézre (DHev. 64–65, Gy. 3: 127–128). A középkor végi számadások szerint az egri püspökség öt birtokából kettő: *Gyöngyöspüspöki* és *Keresztespüspöki* néven *Mezőpüspöki* volt a püspökség tulajdonában (E. KOVÁCS 1992: 7, 8 és passim).

Joggal mondhatjuk, hogy a világi tulajdonban felbukkanó püspökre utaló nevet viselő birtokoknak eredetileg főpapi haszonélvezői voltak (Gy. 1: 656). Világi kézben az ilyen földtulajdon sajátos utat járhatott be. Nána ispán, örököse nem lévén, feleségével együtt 1266-ban gazdag adományt tett a margitszigeti domonkos apácák kolostorának. Többek között a Tisza melletti *Püspöki* nevű földet (*terram iuxta Ticiam, que dicitur Pispuki*) adta nekik (DL 604, OklSz. 794, MonBp. 1: 90, Gy. 3: 128, 4: 655). Nána ispán minden bizonnyal cserével szerezhette meg ezt a földdarabot. Amennyiben ez a birtok tényleg Heves vármegyében feküdt (Gy. 4: 655), feltehető, hogy az egri püspökség volt az eredeti tulajdonos. Különleges esetben a jogügylet során a birtok úgy cserélt gazdát, hogy egyházi jellege nem változott meg. Ilyen akció a székesegyház főpapja és káptalana között jött létre. Az erdélyi székeskáptalan 1276-ban cserével szerezte meg püspökétől a Hunyad megyei Püspököt (Gy. 3: 298, BÖLCSKEI 2021: 137–138). A jogügylet kivételesen két egymástól független egyházi intézmény között is létrejöhett. A Bihar megyei *Barátpüspöki* az erdélyi püspökség birtoka volt, míg el nem adták a váradi káptalannak (Gy. 1: 656, JAKÓ 1940: 204). Ennek nyilván praktikus oka volt, a Várad közelében fekvő település igen messze esett az erdélyi püspökség székhelyétől. Közös birtoklásnak is van nyoma. Biharpüspöki a tatárjárás előtt a váradi püspök és káptalan közös birtoka volt. Miután ez később kérdésessé vált,

1273-ban esküvel erősítették meg a korábbi helyzetét (UrkSieb. 1: 123, Gy. 1: 656, JAKÓ 1940: 327).

IV. (Kun) László király 1279-ben eladományozta a hűtlensége miatt halálra ítélt Kányi Tamás birtokait, többek közt vásárolt szőlőjét is: „vineam eiusdem empticiam super terra ecclesie Waradiensis in loco *Pyspukymal* vocato adiacentem” (DL 86850, Gy. 1: 683, vö. ÁÚO. 12: 251–252). Az oklevél szerint a vásárolt szőlő a váradi egyház földjén, közelebből *Pyspukymal* nevű helyen feküdt. A részletes leírást a sajátos szőlőbirtoklás tette szükségessé (SOLYMOSI 2012: 313–316). Az a bizonyos földterület, ahol a szőlő volt, a váradi székesegyház tulajdonát képezte. Egy-egy szőlőparcella birtokjogát bárki megvásárolhatta ott, amennyiben vállalta a vele járó terheket, vagyis adót fizetett a tulajdonosnak. Az új birtokos vagy eladta szőlőjét, vagy megtartotta és adózott utána. A vásárolt szőlő királyi eladományozása nem sértette a váradi székesegyház tulajdonjogát.

A *Pyspukymal* nevű helyet GYÖRFFY GYÖRGY egyértelműen Várad város határába tartozónak tekintette (Gy. 1: 683, vö. BÖLCSKEI 2021: 130), és talán érezvén az elnevezés pontatlanságát, a vásárolt szőlőt püspökmáli (!) szőlőként értelmezte (Gy. 1: 685). Kétségkívül jelentős szőlőművelés folyt a püspöki székhelyen, 1286–1324 között több adat tanúsítja ezt (Gy. 1: 685–686). Ezzel a lokalizálással szemben felvethető, hogy nincsen olyan püspöki székhely, amelynek területén a k ö z é p k o r b a n a helybéli főpap méltóságára utaló helynév előfordulna. A főpap gyakori jelenléte és természetes birtoklása nem is indokolná ilyen helynév keletkezését. Másrészt a *Pyspukymal* kétrészes forma annyiban kivételes, hogy az összetétel előtagja nem a szokásos *püspök* közszót tartalmazza, miként 1269-ben *Püspökmál* (*Pyspukmal*) névvel illeték az óbudai szőlőhegyek egyik déli fekvésű lejtőjét (DF 200023, MonBp. 1: 104), hanem a helynévként jól ismert *Püspöki* elnevezést. Ezért a váradi püspök ilyen nevű településére gondolhatunk. A Váradtól északnyugatra fekvő *Püspöki* (a későbbi Biharpüspöki) megfelel ennek az elképzelésnek. A váradi székesegyház püspökének és káptalanjának közös birtoka volt, határában szőlőművelés folyt, sőt világi személyek is birtokoltak és vásároltak itt szőlőt (Gy. 1: 655–656, JAKÓ 1940: 327).

A helynevek esetében megkerülhetetlen kérdés keletkezésük hozzávetőleges időpontjának meghatározása. Mivel az első előfordulás nem a keletkezéséről, hanem a létezésről tanúskodik, az adatok összegyűjtése elsőrendű feladat.

A *Püspöki* helynevekről és változataikról készült, teljességre törekvő táblázat (lásd az írásom végén) első előfordulásuk időrendjében 30 tételt tartalmaz. Az utolsó adat újkori, de a név alapján az is a középkorra vezethető vissza. A helynevek nagy többsége falutelepülést (*villa*) jelölt. De földterületet (*terra*), birtokot (*possessio, possessio seu terra*) is nevezhettek így. Kivételesen erdő is kaphatta ezt a nevet. Somogy vármegyében Megyer (a későbbi Bábonymegyer) határleírásában *Püspöki* nevű erdőt említettek (1336/1414: *silvam Pyspuky vocatam*, DF

262642, vö. KÓTA 1997: 79. sz.). A 30 helynév 20 vármegyében található. Hevesben öt, Biharban négy, Nógrádban, Pozsonyban és Trencsénben kettő, míg a többiben egy. A Dunántúlon és Erdélyben meglepően kevés: három, illetve két település viselt püspökre utaló nevet. Az adatok többsége feltüntette az egyházi birtokost, néhány esetben csak valószínűsíteni lehetett, melyik főpapé volt a település. Ha erre nem volt mód, akkor sem kétséges, hogy az első tulajdonos csak valamely közelebbről meg nem határozható egyházi intézmény lehetett. Az egri püspöknek és káptalannak együtt hat, az esztergomi érsek-püspöknek és az erdélyi főpapnak három, a nyitrai püspöknek kettő, a győri főpapnak a káptalannal együtt kettő, a csanádi, kalocsai, pécsi, váci és a veszprémi főpapnak egy ilyen nevű birtoka volt, míg a váradi püspök és a káptalan közösen birtokolt egy települést. A szerémi és a zágrábi püspöknek viszont nem tudunk olyan földjéről, településéről, amely főpapi méltóságról kapta volna nevét.

Összességében a püspöki birtokra utaló megkülönböztetés a névadásban országosan nem volt jelentős. Egy-egy egyházi intézmény esetében azonban nem volt elhanyagolható. Az esztergomi érsekség 120 birtokából három település (2,5%) viselt ilyen nevet. Ennél jóval nagyobb volt a részesedés az egri székesegyház birtokállományában. A több mint 60 püspöki birtok közül öt helynév (mintegy 8%) utalt a főpap hasznélvezetére (DHev. 25–28, Gy. 3: 84–85).

Az adatok időbeli megoszlásánál nem hagyható figyelmen kívül, hogy az Árpád-kori magyarországi írásbeliség közel tízezer ismert oklevelének alig néhány százaléka készült a 11–12. században (SOLYMOSSI 2020: 75–76). Ráadásul a korai oklevelek túlnyomóan nagy része nem a püspökségekre, hanem a szerzetesrendek monostoraira (Veszprémvölgy, Pannonhalma, Zalavár, Tihany, Zselicszentjakab, Százd, Garamszentbenedek, Bakonybél, Somogyvár, Zobor, Almád, Csatár, fehérvári johannita konvent, Szentgotthárd) vonatkozik. Az utóbbiaknak nem voltak, és nem is lehettek püspöki méltóságra utaló birtokneveik. Eszerint az ilyen helyneveknek nem sok esélyük volt arra, hogy a két évszázad kevés forrásanyaga megörökítse őket. Ennek megfelelően alig van korai adatunk.

Az 1261-ben készült egri birtokösszeírás szerint *Szurdokpüspöki*, *Gyöngyös-püspöki*, *Tiszapüspöki* birtokot Szent István király (1000–1038), *Püspöki* falut pedig Szent László király (1077–1095) adományozta az egyháznak (DHev. 27). Ezt a tényközlést meg kell említeni (Gy. 1: 512, 3: 127), de nem lehet szó nélkül hagyni. Nyilván egyik király sem adományozhatott *Püspöki* nevű birtokot, legfeljebb azt a területet adta az egri egyháznak, amelyen később az ilyen nevű települések létrejöttek, vagy az adománybirtok eredeti neve idővel *Püspöki*-re változott. A szent királyokra történő visszaemlékezés a települések régiségét, jóval 1261 előtti keletkezését volt hivatott igazolni.

A Szent László-kori Bakonybéli összeírás (DHA. 1: 251) a sorszám szerinti hatodik falu nevét bizonyos András püspökkel hozta kapcsolatba (*Sexta villa, que*

dicitur Andree episcopi). Egy 15. századi birtoklistában ugyanerről a birtokról nyelvtanilag pontatlanul a következőt jegyezték fel: *villam Endree pypuky dictum* (DF 287859, 9. felvétel, DHA. 1: 257). Az egymással összefüggő két adat nem *Püspöki* faluról, hanem András ~ Endre püspök adományáról tájékoztat. A bakybéli apátságnak nem volt *Püspöki* nevű birtoka. Nem véletlen, hogy a kutatók *Endréd* nevű falvakban keresték Endre püspök adománybirtokát (TÓTH E. 2021: 9–18, PELCZÉDER 2022: 86, 208–209).

Az első, évhez köthető adatot az aradi prépostság 1177. évi birtokösszeírása 1500 körüli másolatban fennmaradt töredéke őrizte meg. A prépostság Baranya megyei kémesi uradalmának határleírásában szerepel *Püspöki* falu (*villa Pyspeky*), a későbbi Dráwapiski település (DL 36893, BORSA 1962: 217, Gy. 1: 324, 370, Cs. 2: 517). Nem tudjuk, melyik püspökséghez tartozott, leginkább arra gondolhatunk, hogy a közeli pécsihez. De az sem zárható ki, hogy a környéken birtokos (Gy. 1: 324) Kán nembeli Péter spalatói érseknek (1163–1183) köze lehetett a névadáshoz.

A 13. század elejétől kezdve a korai ómagyar kor végéig (1350-ig) sűrűsödnek az előfordulások, ezt követően nagy visszaesés tapasztalható: másfél évszázadból mindössze hat új adat, első említés maradt ránk. Ezek az elnevezések minden bizonnyal jóval korábban keletkeztek. A nyitrai püspöknek Trencsén vármegyében két *Püspöki* nevű birtoka volt, az egyik Bán település mellett, a másik meg Trencsén vára szomszédságában. Az előbbi 1322-ben, míg az utóbbi 1410-ben fordul elő először (FEKETE NAGY 1941: 177–178). A püspök itteni birtoklása azonban jóval korábban igazolható. Egy keltezetlen, 1208-ra datált oklevélben a nyitrai püspök és a trencsényi várjobbágyok közti perben a püspöki birtok, mint a trencsényi vár előtti prédiüm (*predium ante castrum de Trincin*), azaz rabszolgákkal művelt földesúri gazdaság szerepel (CDES. 1: 115–116, vö. Gy. 4: 437). A prédiüm határleírását is tartalmazó oklevélből a birtok neve hiányzik, feltehetően azért, mert a trencsényi várjobbágyokkal folytatott perben fontosabb volt a püspöki prédiüm fekvését a várhoz viszonyítani, mint a nevét megadni.

A sajátos névadási gyakorlat 14. századi visszaszorulását jól mutatja két tényező. Egyfelől az első említések száma messze nem tart lépést az oklevélszámok igen jelentős növekedésével. Másfelől a vagylagos vagy kettős (*alio nomine*) elnevezés megjelenése és eltűnése is jelzi a leépülést. Biharban 1336-ban *Gőz* helynévvel együtt bukkan fel a *Püspöki* elnevezés, 1399-ben pedig a Heves vármegyei *Szent-andrás* és *Káptalanpüspöke* szerepel vagylagosan. Mindkettő esetében a főpapra utaló helynév első és egyben utolsó előfordulás, míg a másik elem: *Gőz* (Gy. 1: 620), illetve *Szentandrás* (DL 12819, DF 210119–210121, MEZŐ 2003: 37, Timár 4: 569) élt tovább.

Káptalanpüspöke előtörténete jól rekonstruálható. Az egri székeskáptalan birtoka eredetileg nyilvánvalóan *Püspöki* néven az egri székesegyház tulajdona volt,

és jövedelmét a püspök élvezte. Ezt a birtokot valamikor a káptalan kapta meg, amit névváltozás követett. Az önmagában is érdekes változás időpontját hozzávetőlegesen meghatározhatjuk, ha feleletet adunk arra a kérdésre, mikor kapta meg a káptalan a *Püspöki* nevű birtokot. Mint említettük, az egri püspökség birtokairól 1261-ben összeírás készült. Bár a székeskáptalan esetében ilyen forrás nem áll rendelkezésünkre, nem kétséges, hogy az egri székesegyház birtokállományát 1261 előtt a püspök és a káptalan között felosztották. Ennek alkalmával volt lehetőség arra, hogy a káptalan *Püspöki* nevű birtokhoz jusson. A településen idővel templom épült Szent András tiszteletére, s a védőszent neve előbb a vagylagos elnevezés első eleme lett, majd kiszorítva onnan az eredeti megjelölést, egyeduralkodóvá vált, s ma *Jászszentandrás*-ként létezik.

Ritka szerencsés esetben a névadás időpontját közelebbről is meg tudjuk határozni. Az esztergomi székesegyház *Hatvan* nevű faluja Fülek vára szomszédságában feküdt. Miután a tatárjárás teljesen megsemmisítette, Bánca nembeli István esztergomi érsek (1242–1253) újra benépesíttette. Mivel nem sokkal később a füleki vár ura elpusztította a falut, és egyéb gonoszságokat is elkövetett, a király 1246-ban elkobozta tőle, és másnak adományozta a várat és tartozékait. Egyúttal meghagyta, hogy az új tulajdonos kárpótolja az érseket. III. András király egyik parancslevelét 1294-ben a Fülek melletti *Püspöki* faluban (*datum in villa Puspuky prope Fylek*) adták ki (DF 262636, CDES. 2: 149–150, Gy. 4: 287). Nyilvánvaló, hogy 1246 és 1294 között az elpusztított falu ismét megújult, és nevet váltott. Ezt a közel fél évszázados időszakot azonban lényegesen leszűkíthetjük. Ha 1242 és 1246 között a tatárjárás elpusztította települést az érsek újratelepíttette, majd a hatalmaskodó szomszéd birtokos tönkretette, 1246 után is elég lehetett néhány év az új település létrehozására, vagyis 1250 táján, még István érsek idejében, az új falu már új nevet is kaphatott. Az új elnevezés azt kívánta nyomatékosítani, hogy az esztergomi püspök-érsekhez és nem a füleki várhoz tartozik. A település sajátos fekvéséből adódott, hogy később *Fülekpüspöki* nevet kapott. Azt sem lehet elvitatni, hogy ehhez az is hozzájárult, hogy így az érsekség másik két *Püspöki* településétől is megkülönböztethető lett.

A kétrészes helynév kialakulása *Sajópüspöki* esetében még jobban nyomon követhető. Az esztergomi érseki birtok első említése 1263-ban *Püspöki* (*Pyspuky*) formát örökített meg. Ez 1297-ben latin elemmel egészült ki, a Sajó folyó melletti fekvésre utalva (1297/1332: „*possessiones suas archiepiscopales [...] Welkena iuxta fluvium Ryma et Pyspuky iuxta fluvium Zohyou (!) vocatas*, DF 259027, Str. 2: 414, Gy. 2: 536–537). Ez alapozta meg a későbbi, középkor végi urbáriumban említett *Sajópüspöki* elnevezést. De nem mindig volt így. A Trencsén vármegyei hatóság kiadványában 1501-ben hiába írták a megyebeli *Püspöki* települést a Bán mezőváros melletti birtoknak (*Pisspeky iuxta Baanocz*), nem lett belőle **Bánpüspöki* (DL 21050, FEKETE NAGY 1941: 177). A megkülönböztetés csak alkalmi volt a megyeszékhely közelében fekvő másik *Püspöki* nevű településtől (i. m. 178).

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a *Püspöki* helynevek és változataik többségükben az Árpád-kor korai időszakában keletkeztek. Kivételes lehetett ilyen helynév létrejötte a 13. század közepén. A székesegyházi birtokállomány korábbi felosztása után már nem volt szükség arra, hogy a főpapi birtokot a sajátos névadással különböztessék meg a székeskáptalan birtokától.

A tárgyalt helynevek mellett léteznek hasonló, de alapvetően más típust képviselő elnevezések. Olyan összetett (kétrészes) tulajdonnevek tartoznak ide, amelyekben valamely korábbi helynév *e l ő t a g j a k é n t* jelenik meg minden toldalék nélkül a *püspök* szó. Az összetétel első tagja főpapi birtokosra utal, amit alkalmanként egyértelműen fejez ki a birtokos személyjel. Egyaránt jelöltek vele települést vagy annak egy részét, szőlőföldet és kisebb jelentőségű határrészeket. A legkorábbi adat 1269-ből való, és szőlőbirtokra vonatkozik.

A szőlőhegyek legértékesebb déli fekvésű napsütötte lejtőit *mál*-oknak nevezték (Oklsz. 609–611, GYÖRFFY 1997: 183, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 451). 1269-ben az óbudai szőlőhegyek négy lejtőjének tizedeiről esett szó. Ezek a közvetkezők voltak: *Pap-mál* vagy *Püspök-mál*, *Elő-mál*, *Kereked* és *Bányaföld* (DF 200023: *de vinetis Popmal seu Pyspukmal, Eleumal, Kerekud et Banafeld appellatis*, MonBp. 1: 104, vö. Oklsz. 609, Gy. 4: 634). Bár az oklevél vitatott hitelű (KUMOROVITZ 1972: 25–26, 27–29), nincs akadálya annak, hogy tartalmát helyneveivel együtt hitelesnek tekintsük. Forrásunk hiába tájékoztat a szőlők bortizedéről, ennek alapján nem tudjuk megmondani, miért kapott az egyik *Pap-mál* ~ *Püspök-mál* kettős nevet. Az óbudai szőlőhegyek a veszprémi egyházmegyében terültek el, így a tized eredendően a veszprémi püspököt illette meg. A püspöki tizedbirtoklás azonban nem motiválhatta a névadást, hiszen akkor jóval több helynévnek kellene utalnia a főpapi méltóságra. Ezért inkább arra gondolhatunk, hogy az elnevezés itt is valamilyen püspöki birtoklással, feltehetően a szőlőbirtoklás sajátosságával van kapcsolatban. A *Pap-mál* ~ *Püspök-mál* kettős névhasználat voltaképpen pontosítás: az egyik az egyházi rend áldozópapi, míg a másik a közvetlenül felette álló legmagasabb püspöki fokozatára utal. Eldönthetetlen, hogy a két fokozat egy vagy két személyre vonatkozott.

Ez a helynévtípus alkalmas volt a kisebb jelentőségű határrészek megnevezésére. Így hívtak a Fejér megyei Bicske határában egy árkot (1373: *Pyspukaroka*, DF 200270), a Veszprém megyében fekvő egykori Csepely település határában pedig egy utat (1384: *Pyspukutha*, DL 7074, Oklsz. 793). Nem kétséges, hogy az oklevelekben fennmaradt határleírások vizsgálata számos ilyen adatot hozhat még felszínre.

A veszprémi püspökség birtokainak 1524. évi összeírásában a 72 birtokból egy településrész, a Zala megyei *Püspökuzsája* (*Pyspekwsaya*) és egy szőlőhegy, a Veszprém megyei Ósi határában fekvő *Püspökparlaga* (*promontorium Pyspekparlaga*) neve utal püspöki méltóságra, a birtokos személyjel pedig a birtokviszonyra (KREDICS–SOLYMOSSI 1993: 38, 100). Mindkét helynév rövid életű volt.

A szőlőhegynek csak ezt az egyetlen előfordulását ismerjük. Elnevezése azt jelzi, hogy a területet sokáig nem művelték, parlagon hagyták. Később azonban szőlővel betelepítették, de neve megmaradt annak ellenére, hogy művelték, hiszen a szőlőparcellák birtokosai tizedet fizettek utána.

A másik birtokot 1474-ben latin birtokos szerkezettel (*Vsa episcopi Wespri-miensis*) nevezték meg (DL 17628). A településnek több birtokosa volt, s az egyes részbirtokokat úgy különböztették meg, hogy az *Uzsa* nevet kiegészítették a tulajdonosok nevével vagy más megjelöléssel. A püspöki falurész elnevezése természetesen nem a főpap változó személyére, hanem annak mindenkori egyházi méltóságára utalt (SZABÓ 1966: 136). Ezt a névhasználatot a török pusztítások a településsel együtt a 16. század közepére megsemmisítették (HOLUB 1933: *Uzsa* a., KOVACSICS–ILA 1988: 331).

Látszólag sok településnek van ilyen típusú összetett neve, de zömük nem a középkorban, hanem jóval később keletkezett (FNESz. 2: 385–386). Az Árpádkorból nem ismerünk ilyen helynevet. A pécsi püspök *Püspökszékely* (*Pyspukzekel*, *Pispukzekel*) nevű birtokát említették legkorábban. A Tolna vármegyei helység 1361-ben fordult elő először (DL 106143, vö. F. 9/3: 268, DL 106337–106338). Hogy a többi szomszédos *Székely* nevű településtől megkülönböztessék, az egyházi birtok eredeti nevét a főpapi méltoságnévvel egészítették ki (Cs. 3: 447, 450, 473).

A váci püspökségnek két birtoka tartozik ebbe a csoportba. A Pest vármegyei *Püspökhatvan* a 15. század közepén bukkan fel (Cs. 1: 33, 48), míg Csongrád vármegyében *Püspökalpár* (p. *Pyspekalphar*) nevét a 15. század végén (1488/1490–99) foglalták oklevélbe (DL 19381, Cs. 1: 667, 670, Gy. 1: 891). Az utóbbi esetben a több *Alpár* nevű szomszédos birtok indokolta az eredeti név megkülönböztető kiegészítését.

A *-falva* utótagú helynevek elterjedése csaknem érintetlenül hagyta a *püspök* szóval kezdődő birtoknevek kialakulását. Egyedül a Nyitra vármegyei *Püspökfalva*, a nyitrai püspök települése utal némi hatásra (FÜGEDI 1938: 308, KÁZMÉR 1970: 111, 285). Ide sorolható még a *Püspökfalva* elnevezés egyszeri használata két *Püspöki* nevű település adatsorában. Így (p. *Pvspekfalua*) nevezték 1418-ban Pozsony szomszédságában fekvő *Püspöki*-t (DF 239393, Zs. 6: 1609. sz.). Ugyanez történt 1497-ben is, amikor kétrészes névváltozattal (p. *Pyspekfalwa*) jelölték a nyitrai püspökség trencsényi vár melletti *Püspöki* települését (DF 205847, FEKETE NAGY 1941: 178).

Nem lenne teljes a kép, ha nem térnénk ki arra, hogy vannak olyan kétrészes helynevek, amelyekben nem a *püspök*, hanem az *érsek* méltoságnév kapott helyet. Nem sok ilyen adatunk van (FNESz. 1: 429). De azok közül is a jól ismert *Érsekszanád*, *Érsekhalma*, *Érsekújvár* és *Érsekvadkert* kétrészes neve ebben a formában nem középkori, hanem későbbi fejlemény. Mindössze két ilyen helynév létezett a középkorban. Komárom vármegyében az esztergomi főpap *Érseklél*

és Bodrog vármegyében a kalocsai főpap *Érsekszáka* birtoka. Az utóbbi (*Ersekszaka*) az 1522. évi tizedjegyzékben szerepel (SZABÓ 1954: 67, Cs. 2: 199, 207). Mivel a megyében több *Száka* nevű település volt, az elnevezésben érseki birtokosra utalás egyértelművé tette az azonosítást.

Komárom vármegyében két szomszédos *Lél* település létezett (Cs. 3: 498, 506, 522, 528, vö. Gy. 3: 436–437). Az egyikben nemesek (*nobiles de Leel*) laktak, a másikban számos nemes érseki jobbágy (*nobilis iobagio archiepiscopalis de Leel*) élt, 1360-ban mintegy 16 fő (*alii numero bene sedecim de villa archiepiscopali Leel vocata*) tanúskodott közülük (PRT. 2: 468). 1449-ben nemcsak a falu lakóit mondták érseki nemeseknek, hanem a település neve (*nobiles archiepiscopales de Ersekleely*) is utalt az érseki birtokosra (DL 44559, H. 5: 246). A névhasználat azonban nem volt általános, az említett esztergomi urbárium 1500 táján az érsekség egyházi nemeseiről, prédiálisairól tájékoztatott székek (*sedes*), azaz bírói és igazgatási egységek szerint. Ezek egyike volt a léli érseki szék (*sedes Leel*) a maga öt településével. A székhez tartozó egyházi (érseki) nemesek tizedet fizettek, és mozgósítás esetén személyesen vonultak az érsek seregébe. De mind a tizedet, mind a hadba vonulást meghatározott pénzüsszeggel megválthatták (Liber S. Adalberti, fol. 60v). Ők maguk kezdeményezhették lakóhelyük megkülönböztető *Érseklél* nevét, amely egyaránt utalt kedvező társadalmi helyzetükre és a katonai kötelezésre (1498. évi 20. tc.) urukra.

A főpapi méltóságnevek közül az *érsek* szónak elhanyagolható szerepe volt a középkori helynévadásban. Mivel az érsek egyúttal egyházmegyéje püspöke volt, az ő birtokait is *Püspöki* névvel illették, akárcsak a püspökét. A *Püspöki* helynév és változatai: a *Püski*, *Piski* névformák 1250 előtt keletkeztek. Ezek a helynevek a pontos megkülönböztetés érdekében a 13. században vagy később olykor előtaggal egészültek ki, amellyel földrajzi fekvésükre vagy más jellegzetességükre utaltak. Ettől eltértek azok a kétrészes tulajdonnevek, amelyekben valamely korábbi helynév előtagjaként kapott helyet minden toldalék nélkül a *püspök* szó. Az összetétel első tagja főpapi birtokosra utal, amit alkalmanként egyértelműen fejez ki a birtokos személyjel. Településeket, szőlőket, kisebb határrészeket hívtak így. Ez a típus a 13. század második felében jelent meg, de jóval a középkoron túl is élt a névadásban.

A *Püspöki* helyneveket és változataikat az első említésük időrendjében mutatja be az alábbi táblázat. (A táblázatban használt rövidítések: kápt. = káptalan, p. = possessio, pk. = püspök, pr. = predium, s. = silva, t. = terra, v. = villa. A helynevek térképes lokalizálásához pedig lásd A középkori Magyarország településatlása.)

év	névforma	birtokos	várm.	forrás
[1177]/1500 k.	v. <i>Pyspeky</i>	pécsi pk.?	Baranya	Gy. 1: 370, DL 36893, Cs. 2: 517, BORSA 1962: 217
1219/1550	v. <i>Pispuki</i>	váci pk.	Pest	Gy. 4: 553–554, BAKÁCS 1982: 662. , Timár 4: 230
[1255–56]	v. <i>Puspuki</i>		Pozsony	DL 48508, vö. H. 3: 19, CDES. 2: 339
1261/1271	v. <i>Pispuky</i>	egri pk.	Békés	Gy. 1: 512, Cs. 1: 654, DHev. 27
1261/1271	<i>Mezeupispuky</i>	egri pk.	Borsod	Gy. 1: 801, Cs. 1: 178, DHev. 25
1261/1271	<i>Gunguspispuky</i>	egri pk.	Heves	Gy. 3: 127–128, Cs. 1: 68–69, DHev. 27
1261/1271	<i>Zurdukpispuky</i>	egri pk.	Heves	Gy. 3: 127–128, Cs. 1: 69, DHev. 27
1261/1271	<i>Tizapispuky</i>	egri pk.	Heves	Gy. 3: 127–128, Cs. 1: 670, DHev. 27
1263	<i>Pyspuky</i>	eszt. érsek	Gömör	Gy. 2: 536–537, Cs. 1: 144
1271/1411/18. sz.	v. <i>Püspöky</i>	győri pk.	Vas	DF 279140, C. TÓTH 2006: 473, HÁZI 1968: 272, Cs. 2: 787
1273/1392/1477	v. <i>Pyspuky</i>	váradí pk. és kápt.	Bihar	Gy. 1: 655–656, Cs. 1: 599, JAKÓ 1940: 327
1276	t. <i>Pyspuki</i>	erd. pk., majd kápt.	Hunyad	Gy. 3: 298, Cs. 5: 125, 175, BÖLCSKEI 2021: 137–138
1281	v. <i>Barathpyspuky</i>	erd. pk.	Bihar	Gy. 1: 655–656, Cs. 1: 599, JAKÓ 1940: 204

év	névforma	birtokos	várm.	forrás
[1294]/1294	v. <i>Puspuky</i> prope Fylek	eszt. érsek	Nógrád	Gy. 4: 287, Cs. 1: 99, 113
1314/1500 k.	p. <i>Pysky</i>	győri kápt.	Pozsony	DF 279560: p. 34/a., HN. 25, BEDY 1938: 187, DL 91024, Héderváry-Okl. 1: 461–463, FNESz. 2: 385
1322/1379	v. <i>Pispeky</i>	nyitrai pk.	Trencsén	RDES. 2: 826. sz., DF 273441, FEKETE NAGY 1941: 177–178
1329	v. <i>Pyspuky</i>	?	Bihar	Gy. 1: 656, Cs. 1: 620, JAKÓ 1940: 324
1332–37	<i>Pysky</i>	?	Bács	Gy. 1: 231, Cs. 2: 160
1332–37	<i>Pysky</i>	csanádi pk.?	Temes	MonVat. 1/1: 149, Cs. 2: 20, 57
1336	p. Geus alio nomine <i>Pyspuky</i>	?	Bihar	Gy. 1: 620, vö. JAKÓ 1940: 205–206, Timár 4: 225
1336/1414	s. <i>Pyspuky</i>	veszprémi pk.?	Somogy	DF 262642, KÓTA 1997: 79. sz.
1339	p. <i>Pysky</i>	?	Bodrog	Gy. 1: 726, Cs. 2: 206
1341	v. <i>Pispiky</i>	erd. pk.	Doboka	EO. 3: 79. sz., vö. EO. 4: 858, 992. sz.
1399	p. seu t. Zentandreas alio nomine <i>Captolonpyspiky</i> ~ <i>Captolonpyspeke</i>	egri kápt.	Heves	DF 210118, DL 12819, Cs. 1: 70, MEZŐ 2003: 37, Timár 4: 569
1410	<i>Pisspek</i>	nyitrai pk.	Trencsén	FEKETE NAGY 1941: 178
1421/1511	pr. <i>Pysky</i>	?	Nógrád	DL 67992, Zs. 8: 417. sz., Timár 4: 226

év	névforma	birtokos	várm.	forrás
1444	<i>Pysky</i>	kalocsai érsek ?	Fejér (Soltszék)	HOkI. 408–409, Cs. 3: 343, 374, 384
1473	<i>Balpyspeky</i>	?	Heves	Cs. 1: 68–69
1484	<i>Pysky</i>	?	Zaránd	Cs. 1: 742, DL 18974
1855	<i>Püski puszta</i>	?	Abaúj	Timár 4: 226

Irodalom

A középkori Magyarország településatlása. Főszerk. FARAGÓ IMRE. Budapest, Magyar Corvin-lánc Testület, 2022. www.corvinlanc.hu/kmta

ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.

ÁÚO. = *Árpád-kori új okmánytár 1–12.* Közzéteszi WENZEL GUSZTÁV. Pest (később Budapest), 1860–1874.

BAKÁCS ISTVÁN 1982. *Iratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták 1002–1437.* Pest Megye Múltjából 5. Budapest, Pest Megyei Levéltár.

IFJ. BARTA JÁNOS–BARTA GÁBOR 1993. III. Béla király jövedelmei. Megjegyzések középkori uralkodóink bevételeiről. *Századok 127:* 413–449.

BEDY VINCE 1938. *A győri székeskáptalan története.* Győr egyházmegye múltjából 3. Győr.

BÉKEFI REMIG 1900. III. Béla és a magyar nemzet művelődése. In: FORSTER GYULA szerk., *III. Béla magyar király emlékezete.* Budapest. 115–144.

BORSA IVÁN 1962. III. Béla 1777. évi könyvalakú privilégiuma az aradi káptalan számára. *Levéltári Közlemények 33:* 205–218.

BÖLCSKEI ANDREA 2021. *Az egyház mint egykori birtokos a magyar helynevekben.* Budapest, L'Harmattan Kiadó.

CDES. = *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae 1–2.* Ad edendum praeparavit RICHARD MARSINA. Bratislavae, Academia Scientiarum Slovaca, 1971–1987.

Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 1–3., 5.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890–1913.

DF = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény. Budapest.

DHA. = *Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia. I. Ab anno 1000 usque ad annum 1131.* Edendo operi praefuit GEORGIUS GYÖRFFY. Adiuverunt Johannes Bapt. Borsa, Franciscus L. Hervay, Bernardus L. Kumorovitz et Julius Moravcsik. Budapestini, 1992.

DHev. = *Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban. Diplomata aetatis Arpadiana in archivo comitatus Hevesiensis conservata.* Válogatta, fordította, bevezetéssel,

- jegyzetekkel ellátta és a mutatót készítette KONDORNÉ LÁTKÓCZKI ERZSÉBET. Heves Megyei Levéltár Forráskiadványai 4. Eger, 1997.
- DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár. Budapest.
- EO. = *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez 1–2.* Közzéteszi JAKÓ ZSIGMOND. Budapest, 1997–2004. 3–4. Közzéteszi JAKÓ ZSIGMOND–HEGYI GÉZA–W. KOVÁCS ANDRÁS. Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 26, 40, 47, 53. Budapest, 2008–2014.
- F. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis 1–11.* Studio et opera GEORGI FEJÉR. Budaë, 1829–1844.
- FEKETE NAGY ANTAL 1941. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 4. Trencsén vármegye.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- FÜGEDI ERIK 1938. Nyitra megye betelepülése. *Századok* 72: 273–319, 488–509.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza 1–4.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1997. *Pest-Buda kialakulása. Budapest története a honfoglalástól az Árpád-kor végi székvárosig alakulásáig.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- H. = *Hazai okmánytár 1–5.* Kiadják: NAGY IMRE–PAUR IVÁN–RÁTH KÁROLY–VÉGHÉLY DEZSŐ. Győr, 1865–1873. 6–8. Kiadják: IPOLYI ARNOLD–NAGY IMRE–VÉGHÉLY DEZSŐ. Budapest, 1876–1891.
- HÁZI JENŐ 1968. Vas megyei középkori oklevelek. 5. Közlemény. *Vasi Szemle* 22: 270–273.
- HéderváryOkl. = RADVÁNSZKY BÉLA–ZÁVODSZKY LEVENTE, *A Héderváry-család oklevéltára 1–2.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1909–1922.
- HN. = HÁZI JENŐ–NEMES GÁBOR, *A győri székeskáptalan középkori számadáskönyve (1495–1528).* Kézirat. (Használatáért köszönet Nemes Gábornak.)
- HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a nyelvtörténet forrásai.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- HOKl. = *Hazai oklevéltár. 1234–1536.* Szerk. NAGY IMRE–DEÁK FARKAS–NAGY GYULA. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1879.
- HOLUB JÓZSEF 1933. *Zala megye története a középkorban 3. A községek története.* Kézirat. Pécs.
- ILA BÁLINT 1969. *Gömör megye 4. A települések története 1773-ig. S–Zs.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- JAKÓ ZSIGMOND 1940. *Bihar megye a török pusztítás előtt.* Település- és népiségtörténelmi értekezések 5. Budapest.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1970. *A „falu” a magyar helynevekben. XIII–XIX. század.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KÓTA PÉTER 1997. *Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről. (1130) 1212–1526.* Vas megyei levéltári füzetek 8. Szombathely.
- E. KOVÁCS PÉTER 1992. *Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei 1500–1508.* Eger, Heves Megyei Levéltár.

- KOVACSICS JÓZSEF–ILA BÁLINT 1988. *Veszprém megye helytörténeti lexikona 2.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KREDICS LÁSZLÓ–SOLYMOSSI LÁSZLÓ 1993. *A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium.* Új Történelmi Tár 4. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KUMOROVITZ L. BERNÁT 1972. Adatok Budapest főváros Árpád-kori történetéhez. In: TARJÁNYI SÁNDOR–NAGY LAJOS szerk., *Tanulmányok Budapest Múltjából 9.* Budapest. 7–37.
- Liber S. Adalberti = Esztergomi Prímási Levéltár, Archivum saeculare, Acta protocollaria. Prot. E. fol. 1-60.
- MAKKAI LÁSZLÓ 1947. A Csallóköz településtörténeti vázlata. *Századok 81:* 109–135.
- MEZŐ ANDRÁS 2003. *Patrocíniumok a középkori Magyarországon. 11–15. század.* METEM-könyvek 15. Budapest.
- MKLSz. = BORONKAY IVÁN–BELLUS IBOLYA–SZOVÁK KORNÉL szerk., *A magyarországi középkori latinság szótára. Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae 1–6.* Budapest, Argumentum Kiadó–Akadémiai Kiadó, 1987–2017.
- MKLSz. Suppl. = SZOVÁK KORNÉL szerk., *A magyarországi középkori latinság szótára. Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae. Supplementum 1.* Budapest, Argumentum Kiadó, 2013.
- MML. = KÖSZEGHY PÉTER szerk. *Magyar művelődéstörténeti lexikon 1–14.* Budapest, Balassi Kiadó, 2003–2014.
- MonBp. = *Budapest történetének okleveles emlékei. Monumenta diplomatica civitatis Budapest 1.* CSÁNKY DEZSŐ gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte GÁRDONYI ALBERT. Budapest, Székesfőváros, 1936.
- MonVat. = *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár 1/1. Pápai tizedszedők számadásai.* Budapest, 1887.
- OkISz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAY GYULA, *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar nyelvtörténeti Szótárhoz.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1902–1906.
- ÖRDÖG FERENC 2002. *Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PELCZÉDER KATALIN 2022. *A Bakonybéli összeírás mint helynévtörténeti forrás.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 56. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- PRT. = ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC szerk., *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története 1–12/B.* Budapest, Stephaneum, 1902–1916.
- RDES. = *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae 1–2.* Ad edendum praeparavit VINCENT SEDLÁK. Bratislavae, Academia Scientiarum Slovaca, 1980–1987.
- RMCsSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1993.
- RMGl. = BERRÁR JOLÁN–KÁROLY SÁNDOR szerk., *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.
- SOLYMOSSI LÁSZLÓ 2012. Szőlőbirtok és oklevéladás a középkori Magyarországon. In: BARÁTH MAGDOLNA–MOLNÁR ANTAL szerk., *A történettudomány szolgálatában.*

- Tanulmányok a 70 esztendőös Gecsényi Lajos tiszteletére.* Budapest–Győr, Magyar Országos Levéltár–Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára. 311–323.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 2020. Szentek az Árpád-kori oklevelekben. In: PAPP KLÁRA–BÁRÁNY ATTILA–KEREPESZKI RÓBERT–PALLAI LÁSZLÓ szerk., *Kultúra, művelődés, agrárium. Tanulmányok ifj. Barta János 80. születésnapjára.* Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete. 75–88.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 2022. A zágrábi püspökség helye az Árpád-kori egyházszervezetben. In: BAGI DÁNIEL–BARABÁS GÁBOR–FEDELES TAMÁS–KISS GERGELY szerk., *Ruscia — Hungaria — Europa. Ünnepi kötet Font Márta professzor asszony 70. születésnapjára.* Pécs, Kronosz Kiadó. 549–564.
- SRH. = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum 1–2.* Edendo operi praefuit EMERICUS SZENTPÉTERY. Budapestini, Academia Hungarica, 1937–1938. Utánnomás és kiegészítés: Az Utószót és Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az I. kiadás anyagához illesztette és gondozta SZOVÁK KORNÉL és VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Budapest, Nap Kiadó, 1999.
- Str. = *Monumenta ecclesiae Strigoniensis 1–2.* Ed. FERDINANDUS KNAUZ. Strigonii, 1874–1882.
- SZABÓ ISTVÁN 1954. *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 86. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZABÓ ISTVÁN 1966. *A falurendszer kialakulása Magyarországon. X–XV. század.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Theiner = *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia 1.* Maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab AUGUSTINO THEINER. Romae, 1859.
- Timár = TIMÁR PÉTER, *Magyarország középkori településeinek és egyházainak topográfiai adattára 1–6.* Szeged, 2019.
- TÓTH ENDRE 2021. Egy ismeretlen 11. századi veszprémi püspök: András. In: KARLINSZKY BALÁZS–VARGA TIBOR LÁSZLÓ szerk., „*Capella reginalis*”. *A veszprémi püspökség a középkorban.* A veszprémi egyházmegye múltjából 38. Veszprém. 9–25.
- C. TÓTH NORBERT 2006. Kiadatlan Árpád-kori királyi oklevelek a Zsigmondkori oklevéltárban. *Századok 140:* 465–475.
- UrkSieb. = *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen 1.* VON FRANZ ZIMMERMANN–CARL WERNER. Hermannstadt, 1892.
- Zs. = *Zsigmondkori oklevéltár 1–2.* Szerk. MÁLYUSZ ELEMÉR. Budapest, 1951–1958. 3–7. Szerk. MÁLYUSZ ELEMÉR–BORSA IVÁN. Budapest, 1993–2001. 8–9. Szerk. BORSA IVÁN–C. TÓTH NORBERT. Budapest, 2003–2004. Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 1, 3, 4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41.

Titles of prelates in medieval place-names

Of the two titles for prelates, the word *püspök* ‘bishop’ played a more decisive role in the naming of places in the Middle Ages. As the archbishop was simultaneously the bishop of his diocese, his estates—similarly to those of the bishop—were also named *Püspöki*. The toponym *Püspöki* and its variations (*Püski*, *Piski*) date back to before 1250. In the 13th century or later, a first part was sometimes added to these place-names to refer to their geographical location or some other specific features. Another category comprises those two-component place-names in which the word *püspök* stand at the beginning of the composite name without the suffix *-i*, thus complementing an earlier place-name. This type of place-name appeared in the second half of the 13th century but survived in the name-giving well beyond the Middle Ages.

Keywords: bishop, archbishop, place-name giving, types of place-names

Solymosi László
ORCID: 0009-0004-0703-7022
Debreceni Egyetem
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
solymosi.laszlo@btk.elte.hu